

МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ (Београд)

ЗАКОН ГОСПОДИНА КОНСТАНТИНА И ЦАРИЦЕ ЈЕВДОКИЈЕ

Српски средњовековни владари доносили су посебне прописе или „законе“ којима су утврђивали обавезе потчињених људи на црквеним и манастирским поседима. Такав „закон“ донели су и обласни господари господин Константин Драгаш и његова мајка „царица“ Јевдокија, за сељаке који су били потчињени њиховој баштинској цркви Ваведења у Архиљевици. Садржина овог „закона“ осетно се разликује од садржине сличних „закона“ које су доносили владари из династије Немањића, па су постојеће разлике предмет анализе у овом раду.

Самостални обласни господари браћа Драгаш, деспот Јован Драгаш и господин Константин, синови деспота Дејана, као и њихова мајка „царица“ Јевдокија, жена деспота Дејана, стекли су ктиторска права у многим манастирима,¹ па им је понекад приписивано ктиторство и у храмовима које нису подигли, обновили, нити богато обдарили. Претпостављеним ктиторством господина Константина бавио се и наш јубилар којем посвећујемо ових неколико редака.² У науци је одавно познато да је севастократор Дејан, а касније деспот, подигао цр-

¹ О заједничком имену браће Драгаш, посебно: *Г. Острогорски*, Господин Константин Драгаш, Зборник Филозофског факултета VII-1, Београд 1963, 287-294 (= Сабрана дела, књ. четврта, Београд 1970, 271-280). Целокупну делатност, укључујући и ктиторство деспота Јована Драгаша, господина Константина и њихове мајке „царице“ Јевдокије, анализирао је: *Х. Мајанов*, Књажество на Драгаши, Към историята на Североизточна Македония в предосманската епоха, София 1997. Посебно о ктиторству браће Драгаш у светогорским манастирима: *М. Живојиновић*, Драгаши и Света гора, ЗРВИ 43 (2006) 41-57.

Потребно је скренути пажњу на познате чињенице да је у Византији царева жена називана „деспина“ (δέσποινα), а деспотова „василиса“ (βασίλισσα), па када је овај други термин дословно преведен са грчког и замењен српским називом, употребљена је одговарајућа реч „царица“. Због тога се Јевдокија, жена деспота Дејана, назива у српским исправама царица Јевдокија. Види: *Б. Ферјанчић*, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960, 28, 169. И. Ђурић је био мишљења да се Јевдокија назива царицом и због тога што је била сестра цара Душана (*И. Ђурић*, Евдокија Комнина и њен муж Константин Драгаш, ЗРВИ 22 /1983/ 265).

² *Г. Суботић*, Икона василисе Јелене и оснивача манастира Поганово, Саопштења 25, Београд 1993, 25-40. Г. Суботић је искључиво могућност да су господин Константин и његова кћерка Јелена били ктитори Поганова.

кву на својој баштини: „у земљи жеглиговској, а у месту званом Архиљевица“, која је посвећена Богородици, односно Ваведењу пресвете Богородице.³ Када је црква сазирана (1354), севастократор Дејан је затражио од цара Душана сагласност и потврду да поменутој цркви потчини неколико баштинских села. Српски цар је пажљиво размотрио захтев свог угледног и моћног властелина, па се о томе договарао са царицом Јеленом, сином — краљем Урошем, српским патријархом, митрополитима, епископима и игуманима, а такође и са „великом“ и „малом“ властелом, односно са „целим сабором српске и грчке земље и поморске“.⁴ Пошто се цео државни сабор упознао и сагласио са садржином захтева, цар Душан је издао посебну хрисовуљу 10. августа 1354. године „за правоверно и свесрдечно поработаније севастократора Дејана“, којом се дарује и записује посебна „метохија“ цркви „Матери Божијој Архиљевској“.⁵

Црквену метохију сачињавала су следећа баштинска села севастократора Дејана: село Подлешане са заселцима, село Архиљевица код цркве са заселцима, село Извор, село Ругинци, селиште Мокра Пољана, село Маисторије, селиште Маисторије Крупници, селиште Прусци, селиште Врдун, селиште Првево, селиште Деиково, селиште Враче, селиште Седлар, селиште Мекша и село Глаже.⁶ Укупно 9 села, 9 селишта и неколико заселака. Поред наведених баштинских села, селишта и заселака, цар Душан је са своје стране потчинио цркви у Архиљевици следећа насеља, и то у Велбужду: цркву Госпођино Поље са селом, затим село Козница Кричановска и село Строиково.⁷ Захваљујући царевом поклону и потчињавању баштинских села севастократора Дејана, црква Ваведења у Архиљевици имала је укупно 12 села, 9 селишта и неколико заселака. За становништво које је живело у црквеним насељима било је предвиђено да су слободни од свих царских работа и поданака, великих и малих. Ослобађање је релативно, јер је потчињено становништво извршавало све своје обавезе у корист цркве Ваведења у Архиљевици, а не у корист владара, државе и севастократора Дејана.

Све што је горе речено није непознато историјској науци и захваљујући већ обављеним истраживањима, утврђен је и географски положај за већину сеоских насеља.⁸ Нека села више не постоје, па су нестали и њихови називи. Такав је случај са селом Архиљевицом и баштинском црквом севастократора Дејана у Архиљевици. Но и поред тога, њихов географски положај било је могуће одредити, јер се у једној повељи господина Константина и „царице“ Јевдокије саопштава да се селиште Норча, са црквом Св. Николе, налази у Архиљевици.⁹ Да-

³ С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 738.

⁴ Н. Рајичић, Српски државни сабори у средњем веку, Београд 1940, 140, 141, 243–245.

⁵ С. Новаковић, Законски споменици, 739.

⁶ Исто.

⁷ Исто, 739, 740.

⁸ М. Рајичић, Основно језгро државе Дејановића, ИЧ IV (1954) 227–235.

⁹ С. Новаковић, Законски споменици, 448. На географски положај села Норче, па према томе и села Архиљевице, упозорили су: М. Рајичић, нав. дело 231 нап. 18, и С. Мишић, Југоисточна Србија средњег века, Врање 2002, 54, 55.

нас постоји село Норча у непосредном суседству и око 1 километар југозападно од Прешева, па се у околини Прешева налазила и црква Ваведења у Архиљевици. Нестала су још нека села и селишта, али су се називи појединих црквених насеља одржали све до данас, и то на југоистоку Скопске Црне горе, а прецизније недалеко од Језерске планине, југоисточног огранка Скопске Црне горе. У питању су следећа села која су се одржала до данас или само њихови средњовековни називи: селиште Мокра Пољана (дан. локалитет Мокро Поље), западно и у суседству налазе се Ругинци (дан. Руђинци), југозападно и у суседству село Извор, а можда и Подљешане, док се југозападно од Извора налазило село Глаже (дан. Глажња). Ова четири средњовековна и црквена села: Мокра Пољана, Ругинци, Извор и Глаже, међусобно се граниче и чине једну територијалну целину у југоисточном делу Скопске Црне горе. Група поменутих црквених села удаљена је од Прешева око 12 до 14 км у правцу југозапада, а од Куманова око 12 до 15 км у правцу северозапада.¹⁰ Источно од овог простора, а на левој обали Пчиње, налазило се село Арбанаси (дан. Арбанашко). У суседству и југоисточно од Арбанаса постојало је селиште Деиково (дан. Дејловце), а јужно и у истом крају селиште Враче (дан. Врачевце). Знатно северније од Арбанаса и на десној обали Пчиње постоје данашња села Старо Русце и Младо Русце, чији су називи вероватно изведени из средњовековног селишта Прусци. У Велбужду и околини нису се одржали црква и село Госпођино Поље, док је назив Кознице Кричановске сачуван у именима села Горња Козница и Доња Козница, која се простиру на левој обали Струме. У том крају се вероватно налазило и село Строиково, чији географски положај није поуздано утврђен.

Новоосновано властелинство цркве Ваведења у Архиљевици нису мимоишли велики потреси у држави после смрти цара Душана 1355. године. Није дуго поживео ни ктитор цркве у Архиљевици, деспот Дејан. Душанов син и наследник, цар Урош, губио је постепено власт у држави, па је царев савладар, краљ Вукашин са братом деспотом Јованом Угљешом, ставио под своју непосредну власт велике делове Српског царства (1365), укључујући и све крајеве у којима су се налазила села цркве Ваведења у Архиљевици. Владавина краља Вукашина и деспота Јована Угљеше није била дугог века — до њиховог сукоба с Турцима на Марици (26. септембра 1371), где су обојица погинули. Пораз и погибију краља Вукашина и деспота Јована Угљеше искористили су синови деспота Дејана, деспот Јован Драгаш и његов брат господин Константин, па су брзо загосподарили великом територијом. Њихова осамостаљена област простирала се између долине Вардара на западу и долине Месте на истоку, затим до планине Беласице на југу и планине Чемерника на северу. Деспот Јован Драгаш и његов брат господин Константин настојали су да легализују своју власт на тај начин што су преузимали све обавезе српских и византијских царева према православним црквама, а посебно према светогорским манастирима.

¹⁰ Сва растојања мерена су по географској карти, секција Куманово 1 : 50.000.

Испољавајући велику пажњу и шаљући богате дарове, синови деспота Дејана стекли су ктиторска права у многим светогорским манастирима.¹¹ Поклањањем многобројних земљопоседа стечена су и ктиторска права у манастиру Хиландару, најпре потчињавањем баштинске цркве Ваведења у Архиљевици са свим селима, а затим и потчињавањем манастира у Леснову, такође са свим поседима.¹² Приликом потчињавања цркве Ваведења у Архиљевици, по свој прилици 1379. године,¹³ као дародавци појављују се баштаници, а истовремено и самостални обласни господари, „царица“ Јевдокија и господин Константин.¹⁴ Пуноправни владар у осамостаљеној области био је Константин, али је удео у власти имала и његова мајка деспотица („царица“) Јевдокија. У интитулацији повеље која је поводом тога издата, „царица“ Јевдокија се помиње као прва, а њен син Константин на другом месту, али исправу о потчињавању Леснова потписао је само „благонерни господин Костадин“, па је на тај начин јасно истакнуто ко је легитимни владар.¹⁵ Према издатој повељи, мајка и син заједно су поклонили Хиландару „цркву нашу баштинску Богородицу која је у месту званом Архиљевица“, са свим што поседује, селима и заселцима.¹⁶

У повељи која је по свој прилици издата 1379. године уписана су и дарована цркви у Архиљевици следећа села: Архиљевица, Колицко, Ругинци, Извор, Подљешане, Бела Водица, Литијаница, Мокра Пољана, Глажња, Домановци, Злокућани, Деиковци, Крупници, Скрлинци, Тудорци и Другошевци. Поред наведених насеља потчињена је и црква Госпођино Поље у Велбужду, затим село Козница Кричановска и село Строиково. „Царица“ Јевдокија и господин Константин даровали су још — „и у Архиљевици другу нову цркву брзог помоћника светог Николе у Норчи, такође и с половином тога селишта Норча и са свим виноградима и са њивама и са млином и са ливадам у Прешеву те цркве“.¹⁷ Ову цркву подигао је монах Неофит звани Герман и поконио јој све побројане земљопоседе. Захваљујући овом податку, поуздано се може рећи да се баштинска црква севастократора Дејана и његових наследника у Архиљевици, која је посвећена Ваведењу пресвете Богородице, налазила у непосредном суседству данашњег села Норче и у околини Прешева.

На основу повеље коју су издали „царица“ Јевдокија и господин Константин може се закључити да је цркви Ваведења у Архиљевици било потчињено укупно 16 баштинских села деспота Дејана и његових наследника, затим 3 села у околини Велбужда, дакле 19 сеоских насеља, потом две мање цркве и полови-

¹¹ М. Живојиновић, Драгаши и Света гора, 41–57.

¹² Ктиторство у Хиландару стекао је господин Константин Драгаш (1379) после Вука Бранковића, а пре кнеза Лазара. Више о томе: М. Благојевић, Кнез Лазар ктитор Хиландара, Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389–1989, Београд 1989, 55, 56.

¹³ О датуму ове повеље (1379) више: исто, 55 нап. 36.

¹⁴ О заједничкој владавини браће Драгаш и њихове мајке, посебно: М. Благојевић, Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша, ЗРВИ 21 (1982) 198–202.

¹⁵ С. Новаковић, Законски споменици, 455.

¹⁶ Исто 447.

¹⁷ Исто.

на селишта Норча.¹⁸ Сада се јасно види да је у питању велико црквено властелинство које су ојачали „царица“ Јевдокија и господин Константин. У оквиру властелинства помињу се само села, док су се некадашња селишта која је 1354. године даровао севастократор Дејан углавном угасила или су се развила у села. Не помињу се више селишта: Враче, Прусци, Врдун, Првево, Седлар и Мекша, док су се следећа селишта развила у села — Мокра Пољана, Маисторије Крупници (Крупници) и Деиково (Деиковци). У нову повељу (1379) нису уписана ни три стара села — Арбанаси, Боиковци и Маисторије, можда због тога што су опустела или су изузета из црквеног властелинства. За стара баштинска села севастократора Дејана: Ругинци, Извор, вероватно Подљешане, Мокра Пољана и Глажња, утврђено је да су се налазила у југоисточном делу Скопске Црне Горе. У том крају и у суседству налазе се села Злокућани (дан. Горњи и Доњи Злокућани) и Домановци (дан. Думановци), која су придодата новом повељом цркви Ваведења у Архилевици.¹⁹ На основу свега што је речено о положају црквених насеља може се са сигурношћу констатовати да се већина села која су била потчињена цркви Ваведења у Архилевици налазила у југоисточном делу Скопске Црне горе, северозападно од Куманова, а југозападно од Прешева, док је знатно мањи број црквених села лежао у долини Пчиње и у околини Велбужда.

Све становништво у потчињеним сеоским насељима имало је утврђене обавезе према господару властелинства, односно према цркви Ваведења у Архилевици. У хрисовуљи коју је издао цар Душан 1354. године на захтев севастократора Дејана обавезе се помињу уопштено, па се каже да је све становништво ослобођено „од свих работа и поданака великих и малих царских“.²⁰ Из овакве формулације може се само закључити да су постојале радне обавезе и дажбине у природи или новцу. Другачији је случај са повељом коју су издали господин Константин и „царица“ Јевдокија (1379). Све сеоско становништво на поседима цркве Ваведења у Архилевици, према одредбама ове повеље, било је у начелу ослобођено „од свих работа и поданака господских (владарских)“, а конкретније „да им није ни градозиданија, ни градобљуденија, ни соћа, ни иностра, ни травнине, ни орања, ни жетве, ни вршидбе, ни кошења сена, ни обра-

¹⁸ Поседи цркве Ваведења у Архилевици увећани су за још два села која јој је покљонио Дабижив, син војводе Дмитра (*А. Соловјев*, *Одабрани споменици*, Београд 1926, 159). Овај поклон Дабижива саопштен је у виду записа на хрисовуљи коју је издао цар Душан 1354. године цркви Ваведења у Архилевици, а на захтев севастократора Дејана. *А. Соловјев* је овом запису дао широке хронолошке оквире: „после 1355“. Датирање може бити прецизније јер је Дабижив покљао села после смрти свог оца, војводе Дмитра, 1388. године. Види: *Гласник СУД 24* (1868) 266–271; *С. Новаковић*, *Законски споменици*, 765–768. Села су дарована и пре погибије господина Константина Драгаша на Ровинама 1395, а изгледа и пре октобра 1393. године, када је султан Бајазит наметнуо тешке обавезе својим европским вазалима на састанку у Серу, укључујући и господина Константина. Не могу се прихватити претпоставке и комбинације *Х. Матанова* да је војвода Дмитар умро пре 20. јула 1379. године, јер је војвода Дмитар био „милостник“ на повељи којом је господин Константин 1381. године потчинио Хиландару манастир Лесново (исто, 453–455).

¹⁹ *М. Рајичић*, *Основно језгро државе Дејановића*, 231–233. Види и карту коју је приложио *М. Рајичић*.

²⁰ *С. Новаковић*, *Законски споменици*, 740.

де винограда, ни (по)носа, ни псара, ни соколара“.²¹ Одмах треба рећи да је ослобађање било релативно. Побројане обавезе нису извршаване у корист владара, односно обласног господара, већ у корист цркве Ваведења у Архилевици. О томе постоји и непосредна потврда, пошто су „царица“ Јевдокија и господин Константин прецизно одредили какве су обавезе потчињених земљорадника у црквеним селима, и то посебном уредбом или „законом“.

„Закон“ је записан у повељи и гласи: „*Людемъ же цркъвенимъ оустависмо законъ, да ѳсть сии по ниуъ, да дае всаки ниуъ оу годишти три дни орана, а на лѣто да този прикоуплаю оу житницоу, ѿкоже ѳсть обичаи и прочимъ метохиамъ; винограде цркъвне да обработаваю; по селѣхъ же примикюрие кои соу да послѣдоујуть съ конми игоумна, ѿкоже хоштеть, а прочии да поноць цркъвни принашаю на Стрѣоумоу, посылъ же цркъвни примикюрие на кониуъ да испрѣлаю, а вси да даю цркъви овѣчии десетькъ, трѣмчани (натписано) и да даю на зевгаръ по .д. къбле жита, а ине работе и поданка да немаю“.²² Садржина цитираног „закона“, као целина и поједине његове одредбе занимљиви су из више разлога. Сличне „законе“ доносили су српски владари као ктитори појединих цркава и манастира.²³ Поклањајући својим задужбинама велики број села и катуна, настојали су да посебним прописима регулишу обавезе потчињеног ста-*

²¹ Исто, 448.

²² Исто, 447, 448. У цитираном „Закону људима црквеним“ постоји реч „трѣмчани“ и она је натписана изнад реда у којем се помиње „овѣчии десетькъ и да даю на зевгаръ по .д. къбле жита“. Издавачи повеље господина Константина и „царице“ Јевдокије сматрали су да се под „трѣмчанима“ подразумева неко насеље или локалитет, па су ову реч писали великим почетним словом „Трѣмчани“. За тако нешто не постоји ваљана основа, због тога што се међу двадесетак насеља која су била потчињена цркви Ваведењу у Архилевици, а такође и међницима атара, не налази ни једно насеље нити међник са називом Трѣмчани, па према томе такав локалитет није ни постојао. Писање великог слова доводило је у забуну поједине истраживаче који су на основу тога изводили закључак да су само насељеници Трѣмчана давали по 4 кабла жита на зевгра, превиђајући да се „Закон људима црквеним“ у повељи односи на све људе који су потчињени цркви Ваведења у Архилевици, а не само на тзв. „Трѣмчане“.

Натписану реч „трѣмчани“ треба везивати за појам „десетка“, односно за реч која јој претходи. У повељи стоји израз „овѣчии десетькъ“, а одмах после тога: „и да даю на зевгаръ по .д. къбле жита“. Преписивач повеље изоставио је термин „трѣмчани десетка“, па је реч „трѣмчани“ натписао. Овде треба подсетити како је „пчелињи десетак“ или „десетак од кошница“ уобичајена обавеза потчињеног становништва у областима које су српски владари освојили од Византије (исто, 407, 411, 467, 614, 767 — десетькъ пчельнѣи). Десетак од кошница давао се и у матичним српским земљама, па се као такав помиње на поседима цркве Богородице Бистричке и манастира Грачанице (исто, 591, 636), као и на поседима Св. Стефана у Бањској. На поседима Бањске, а по „Закону људима црквеним“ постојала је следећа обавеза која гласи: „Трѣмъка пѣта рѣкъъ лѣто, развѣ попа, всакомоу да се оузимаа“ (исто, 627). Овде се кошница назива „трѣмка“. Одредба је јасна: свакоме се узима пѣта кошница преко године, изузев попа. Овде је десетак од кошница удвостручен, а занимљиво је да се кошница назива „трѣмка“, па би и десетак од трѣмки био „трѣмчани десетак“.

²³ О томе шта се све у средњем веку називало „закон“, види: *С. Шаркић*, Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века), Нови Сад 1994. О „законима“ којима се регулишу обавезе потчињених људи: *Р. Михаљчић*, Закони у старим српским исправама, Правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XIII, Београд 2006. *Р. Михаљчић*, из неких разлога, није узео у разматрање „Закон људима црквеним“ који су донели господин Константин Драгаш и његова мајка „царица“ Јевдокија.

новништва, па су их груписали у посебне „законе“ под заједничким насловом: а) Закон људима црквеним, б) Закон Србљем или в) Закон метохији. Опширан „Закон људима црквеним“ уписан је у хрисовуљу манастира Св. Стефана у Бањској, коју је издао краљ Милутин.²⁴ Група прописа о обавезама потчињеног становништва подведена је под заједнички наслов у повељи коју је краљ Душан издао за цркву Св. Николе у Врању. У једном одељку ове исправе пише следеће: „А ево закон што постависмо људима црквеним, Врањанцима, жупан Маљушат и игуман Арсеније“.²⁵ Из наведеног се јасно види да ће сви прописи о обавезама становништва бити подведени под заједнички наслов, односно под „Закон људима црквеним“. Одрама треба рећи како велика сличност или идентичност заједничких наслова не претпоставља подударност појединих прописа о обавезама потчињеног становништва. Пре би се могло говорити о разликама, а мање о сличностима, што се у највећој мери односи на садржину „Закона људима црквеним“ у повељи господина Константина и „царице“ Јевдокије. На овом месту не треба расправљати о разликама између појединих „Закона људима црквеним“, али зато треба упозорити на све прописе поменутог „закона“ у повељи господина Константина и „царице“ Јевдокије.

Земљорадници у селима цркве Ваведења у Архиљевици, по „Закону људима црквеним“, имали су следеће обавезе:

- 1) да ору 3 дана годишње;
- 2) да на узораној површини обаве све пољске радове око житарица, од сетве до вршидбе;
- 3) да овршено жито предају у црквену житницу;
- 4) да обрађују црквене винограде, обично површину од једног „мата“ или једног „дана“ копања;
- 5) старешине села — примићури — дужни су да на коњима прате игумана где зажели;
- 6) примићури ће на коњима управљати црквеним радовима;
- 7) остали сељаци дужни су да преносе црквене товари на Струму;
- 8) сви сељаци су дужни да дају „овчији десетак“;
- 9) сви сељаци су дужни да дају „трмчани десетак“, односно десетак од кошница ако држе пчеле или „пчелињи десетак“;
- 10) сви сељаци су дужни да дају од сточне запреге коју чини пар волова за орање („зевгар“) 4 кабла жита годишње.²⁶

²⁴ Хрисовуља коју је издао краљ Милутин манастиру Св. Стефана у Бањској, са „Законом људима црквеним“, објављена је на неколико места. Види: исто, 27–45, 142–148.

²⁵ Повеља за манастир Св. Николе у Врању, коју је издао краљ Душан, објављена је на више места, а недавно са преводом и коментарима: С. Марјановић, Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару, Стари српски архив, књ. 4, Лакташи 2005, 69–85.

²⁶ Види нап. 22.

На основу саопштеног прегледа обавеза сељака који су живели по селима цркве Ваведења у Архиљевици, може се приметити да се оне осетно разликују од уобичајених обавеза земљорадника у матичним српским земљама, као и од обавеза сељака у областима које је краљ Милутин освојио од Византије. У матичним српским земљама које су се простирале северно и западно од Скопља преовлађивале су велике радне обавезе, посебно обавезе „орања“ од око 8 или 9 „мати“ годишње, односно око 8 „дана“ орања, што је скоро три пута више од „3 дана“ орања на поседима цркве Ваведења у Архиљевици.²⁷ У областима које је освојио краљ Милутин од Византије преовлађују натуралне дажбине, посебно убирање разних „десетака“ од жита, вина, свиња, оваца и пчела, односно кошница.²⁸ Из саопштеног прегледа обавеза према „Закону људима црквеним“ јасно се види како су сељаци дужни да дају „овчији десетак“ и „трмчани десетак“, али не дају десетак од жита, вина и од свиња.

Систем убирања „десетака“ био је добро познат и примењиван у Византији током XIII и XIV века, па је као такав наслеђен и преузет у областима које је краљ Милутин освојио од Византије крајем XIII века. Поводом постојања система „десетака“ Г. Острогорски каже: „Десетина од свиња, оваца и пчела среће се у више практика, као и у другим византијским повељама, при чему у манастирским практицима ове дажбине чине прилично велику суму“.²⁹ У наведеном цитату не помиње се десетак од жита и вина, а они се не помињу ни у „Закону људима црквеним“ господина Константина и „царице“ Јевдокије, што не представља случајност. Одмах треба рећи да је десетак од жита или вина могао да се убире кроз друге дажбине, па и да се замењује радним обавезама потчињених сељака. Г. Острогорски је скренуо пажњу на то да се у практику Лавре из 1420. године два пута саопштава: „да су сељаци обавезни да дају манастиру τὸ δέκατον τῶν ξευγαρίων αὐτῶν αἰ μελισσοεννύμιον,³⁰ односно да дају „десетак од зевгара“, јарма, плуга или пара волова, као што дају и од кошница, на шта је упозорио Љ. Максимовић.³¹ Под „десетком од зевгара“ подразумева се „десетак од жита“, а конкретније десетина од овршених житарица са површине земљишта коју је у току године узорао пар волова.

Земљорадници у селима цркве Ваведења у Архиљевици не дају десетак од жита, али су зато по „Закону људима црквеним“ обавезни да „ору“ 3 дана годишње, односно да на узораној површини обаве све пољске радове око житарица, као и да дају „на зевгар“ по 4 кабла жита. За обавезу орања од „3 дана“ напред је речено да је она готово три пута мања од обавезе „орања“ у матичним српским земљама, где је она износила 8 до 9 „мати“, односно 8 „дана“ орања.³² Пошто су у матичним српским земљама 8 или 9 „мати“, односно 8 „дана орања“,

²⁷ М. Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд 20042, 291–310.

²⁸ Исто, 271–276.

²⁹ Г. Острогорски, Византијске писцовые книги, Byzantinoslavica 9 (1948) 297 (= Сабрана дела, књ. I, Београд 1970, 108).

³⁰ Исто, 246 (= Сабрана дела, књ. I, 51).

³¹ Љ. Максимовић, Порески систем у грчким областима Српског Царства, ЗРВИ 17 (1976) 114.

³² Види нап. 27.

одговарали вредности реалног житног десетка, онда су „3 дана орања“ по „Закону људима црквеним“ одговарала реалној вредности једне трећине житног десетка.

Вредност друге трећине житног десетка исказана је, по свој прилици, кроз обавезу давања 4 кабла жита „од зевгара“, што се може проверити. Један византијски „царски кабао“ имао је запремину од 17,08 литара, па је у 4 оваква кабла било 68,32 литара жита.³³ У средњовековној Србији, према обављеним истраживањима, са једним паром волова (зевгаром) могла је у току године да се узоре површина земљишта од 2,5 до 3 хектара и да се у просеку произведе око 1900 до 2300 литара жита.³⁴ Реална десетина од ове количине износи 190 до 230 литара. Ако се 190 подели са 68,32 добија се резултат од 2,78, што је нешто мање од једне трећине, али ако се 230 подели са 68,32 добија се резултат од 3,36, што је нешто више од једне трећине реалног десетка од житарица. У овом прорачуну узете су приближне величине остварене жетве, па аналогно томе и приближне величине „десетка“ од жита, па су одступања могућа и на више и на ниже. Но и поред тога, на основу обављеног прорачуна и приближних вредности може се закључити да су 4 кабла по зевгару одговарала приближно једној трећини од очекиваног десетка од житарица.

Вредност последње и треће трећине реалног десетка од жита замењена је, вероватно, вршењем транспортне службе. Смањивање основне обавезе „орања“ и увођење нових послова примењивало се на свим великим властелинствима у средњовековној Србији. Обавеза орања смањивана је по правилу „сокалницима“ за једну трећину, односно за 3 „мата“ у односу на „меропхе“, али су зато сокалници морали да обављају друге послове, као што је учествовање у грађевинским радовима и транспортној служби.³⁵ Обавеза орања смањивана је и свим врстама занатлија из сличних разлога. Слично је учињено и по „Закону људима црквеним“, па су сељаци цркве Ваведења у Архилевици били обавезни „да понос црквени доносе на Струму“. Ова обавеза захтева додатно објашњење. Напред је упозорено да се главнина црквених села налазила у југоисточном делу Скопске Црне Горе, а између овог краја и горњег тока Струме постоји растојање од преко 120 километара. Одмах треба рећи да је преношење робе копненим путем било скупо, па се у Дубровнику плаћало по 36 до 48 гроша за преношење једног коњског товара на растојање од око 100 км.³⁶ Поставља се питање шта су сељаци цркве Ваведења у Архилевици преносили до Струме. Одговор на постављено питање садржи повеља коју су издали „царица“ Јевдокија и господин Константин. При дну издате исправе записано је и следеће; „**да се одъ**

³³ С. *Ђирковић*, Мере у средњовековној српској држави, Мере на тлу Србије кроз векове, Београд 1974, 53 (= Работници, војници, духовници, Београд 1997, 149).

³⁴ М. *Благојевић*, Земљорадња у средњовековној Србији, 257–270.

³⁵ Исто, 291–298; *исти*, „Закон светога Симеона и светога Саве“, Сава Немањић — Свети Сава, историја и предање, Научни скупови САНУ, књ. 7, Председништво, књ. 1 (1979) 134–144.

³⁶ М. *Дишић*, Дубровачка средњовековна караванска трговина, ЈИЧ 3 (1937) 137 (= Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 332).

жита сѣме годиштоу изъ опкине отъсталии; а проча вѣса есодна и жито одъ все-га да се приноси половина оу велики монастырь, а друга половина да стои оу коу-ки архилѣвичкои“.³⁷ Према наведеном цитату, од количине жита које се добије после вршидбе, издвојиће се најпре семе за наредну сетву у тој години, а све што преостане дели се по пола. Једна половина жита остаје цркви Ваведења у Архилѣвици, док ће се друга половина жита „приносити“ Хиландару. Сада је већ јасно због чега ће сељаци „понос црквени да принашају на Струму“ и шта он конкретно садржи. У питању је половина остварене жетве на поседима цркве Ваведења, коју треба допремити до Струме, а онда даље до Хиландара.

Исплативост овог подухвата била је оправдана високим ценама житарица и њиховом несташицом, што је проузроковало велику глад после битке на Марици. У познатом запису инок Исаија каже да — „таква глад би по свим крајевима, каква не би од постанка света“.³⁸ Гладне године низале су се једна за другом дуже од једне деценије, па су и Дубровчани с великим напором и по високим ценама набављали потребне количине житарица. Цене пшенице и проса седамдесетих, па и осамдесетих година XIV века биле су три пута веће од претходних, па се један стар пшенице (око 95 литара) продавао за 50, 60, па и 70 гроша, а један стар проса за око 50 дубровачких гроша.³⁹ Несташница житарица приморала је дубровачке власти да их траже на све стране. Не само у Јужној Италији или Сицилији, већ и у долини Неретве, Хумској Земљи, па и у области деспота Јована Драгаша и његовог брата господина Константина („de Dragas e Costadinu, fradelli“).⁴⁰ Дубровчани су се интересовали за могућност куповине жита у области браће Драгаш или у околини Солуна. „У том циљу они су 7. априла 1377. године упутили писмо свом властелину Јунију Бунићу да испита код Дејановића (Драгаша) да ли би дали жито „alla marina“, тј. на Јејејском мору“, упозорава Бариша Крекић.⁴¹ Све што је речено у доброј мери осветљава правце којим је жито из југоисточног дела Скопске Црне Горе, односно са поседа цркве Ваведења у Архилѣвици код Прешева, преношено до Хиландара на Светој гори. Према „Закону људима црквеним“, сељаци су били дужни да пренесу жито и друге ствари, вероватно товарним коњима, до Струме. Овде је неко преузимао допремљене житарице, па их је помоћу пловних објеката са плитким газом или на неки други начин спуштао низ Струму до ушћа у Егејско море. На морској обали жито би било укрцано у неки брод и отпремљено до хиландарског пристаништа. Све је ово било исплативо због високих цена житарица седамдесетих и осамдесетих година XIV века. Транспорт житарица од Скопске Црне горе па до Струме, а можда и даље, организовали су и надгледали примићури, односно сеоске старешине, и то на коњима. Они су такође били обавезни да прате игумана где зажели. Испуњавање обавезе орања од „3 дана“ и предаја овршених жи-

³⁷ С. Новаковић, Законски споменици, 448.

³⁸ Љ . Сивојановић, Стари српски записи и натписи, књ. 3, Београд 1905, 43.

³⁹ Д. Динић, Трговина житом у Дубровнику у XIV веку, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. X (1967) 102–130.

⁴⁰ Ј. Тадић, Писма и упутства Дубровачке републике, Београд 1935, 348.

⁴¹ Б. Крекић, Дубровник и Левант (1280–1460), Београд 1956, 66.

тарица, затим убирање 4 кабла жита по зевгару и, најзад, преношење житарица до Струме и низ Струму до мора и Хиландара, јасно говоре о томе како су се господин Константин и „царица“ Јевдокија побринули да цркву Ваведења у Архилјевици и Хиландар снабдеју неопходним количинама жита.

У свакодневној исхрани монаха, поред хлеба, важно место имало је и вино. Но и поред тога, у „Закону људима црквеним“ не помиње се „десетак од вина“, што значи да није ни убиран, али су зато сељаци били дужни да, уместо десетка од вина, обрађују црквене винограде. Овакво је решење било повољније за цркву Ваведења у Архилјевици. Обавеза обрађивања црквених винограда била је једнака или слична обавези обраде винограда у матичним српским земљама, што се сводило на окопавање и обделавање површине од једног „мата“ винограда.⁴²

Поред хлеба и вина за исхрану су биле неопходне и друге намирнице, па се део тих намирница обезбеђивао убирањем десетка од оваца и десетком од кошница, али не и десетком од свиња. У „Закону људима црквеним“ било је предвиђено да сви дају цркви „овчији десетак (и) трмчани“, односно десетак од оваца и десетак од кошница. Убирање овчијег десетка доносило је монасима вишеструку корист, јер су од оваца добијали вуну, коже или крзна, као и млеко за справљање више врста сирева који су коришћени за исхрану. Брдско-планинско подручје Скопске Црне Горе било је погодно за гајење оваца, па су оне и узгајане по црквеним селима у овом подручју. Ништа се слично не би могло рећи за гајење свиња, па се десетак од свиња и не помиње. Поред десетка од оваца, сасвим је природно да се помиње и десетак од кошница („трмки“), поготово што је ово једна од редовних обавеза, како у матичним српским земљама, тако и у областима које су освојене од Византије.⁴³ Десетак од кошница био је од посебног значаја за све цркве и манастире, због тога што су свим храмовима биле неопходне знатне количине воска, као и мед за исхрану монаха и других људи у манастирима.

На крају целокупног излагања може се закључити да је „Закон људима црквеним“ утврдио најважније обавезе потчињених сељака, затим да су укупне обавезе сељака у селима цркве Ваведења у Архилјевици биле приближно изједначене са укупним обавезама сељака у „српским“ и „грчким“ земљама и, најзад, да је извршавање побројаних обавеза обезбеђивало материјалну сигурност монашкој заједници у цркви Ваведења у Архилјевици, а само делимично и знатно богатијем Хиландару.

⁴² М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, 131, 132, 139, 140 (= Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 195, 208, 209).

⁴³ Види нап. 22.

Miloš Blagojević

LA LOI DU SEIGNEUR KONSTANTIN ET DE L'IMPÉRATRICE
JEVDOKIJA

Le seigneur Konstantin Dragaš était un seigneur local qui régnait en Macédoine orientale (1372–1395) sur des territoires situés à l'est du Vardar et plus avant, en direction de la vallée de la Mesta. Sur cet espace, et plus particulièrement dans la partie sud-est de la région montagneuse appelée Skopska crna gora, il détenait plusieurs possessions héréditaires (« patrimoine »), dont une église dédiée à la Présentation de la Vierge, sise dans le village d'Arhiljevica près de Preševo. A cette église étaient rattachés 19 villages avec la totalité de leur population, de sorte que le seigneur Konstantin et sa mère l'« impératrice » (despoina) Jevdokija ont adopté une série de règlements, appelés « Loi pour les gens de l'église », établissant les obligations des paysans dépendants de cette église.

Il est connu que les paysans vivant dans les anciennes terres serbes étaient redevables d'un grand nombre de corvées comparé aux donations en nature restant faible, à la différence des contrées que le roi Milutin avait enlevées aux Byzantins (1280–1283) où ils étaient redevables de fortes donations en nature, qui étaient perçues selon le système de la « dîme ». Un telle prédominance des donations en nature n'apparaît pas de façon aussi nette dans la « loi pour les gens de l'église », qui devait être appliquée (1379) sur les possessions de l'église de la Présentation de la Vierge à Arhiljevica. Parmi les donations en nature figurent uniquement la « dîme » des moutons et la « dîme » des peaux, alors que sont absentes les « dîmes » de blé et de vin. Au lieu du versement du dixième de leur production de vin, les paysans étaient tenus de travailler, pour l'église, une partie de sa vigne, dont la superficie correspondait à 1 « mat » (environ 965 m²). Le texte de cette « loi » ne mentionne pas non plus la « dîme » du blé, mais, en contre partie, les paysans y sont tenus d'effectuer « 3 jours de labour par an » pour le compte de l'église et d'accomplir, sur la surface travaillée, tous les travaux des champs liés à la production de céréales, allant des semailles au battage. L'obligation de « d'effectuer 3 jours de labour » représente approximativement un tiers de la grande obligation de labour concernant 9 « mati », soit « 8 jours de labour », dont étaient redevables les paysans des anciennes terres serbes. Le second tiers de la « dîme » de blé était fourni par les paysans sous forme d'une donation de 4 *kab'l* (68,32 l) de blé, ce qui représente approximativement le tiers du dixième de la production correspondant à une moisson moyenne. En l'occurrence un agriculteur disposant d'une paire de boeufs pouvait, au cours d'une année, labourer et semer de blé environ 2,5 à 3 hectares et obtenir, sur cette superficie, un peu plus de 2000 litres de blé. Un dixième de cette quantité correspond donc à 200 litres, de sorte que 68 l. représentaient approximativement un tiers d'une « dîme » habituelle. Enfin, le troisième tiers de la « dîme » de blé était fourni sous forme de service de transport pour le compte de l'église, concrètement le transport du blé et d'autres choses depuis Arhiljevica jusqu'à la vallée de la Struma. Il en ressort que la totalité des charges des paysans étaient approximativement identique sur tout le territoire de l'Etat serbe médiéval, et ce qu'ils soient tenus de verser des « dîmes » de blé ou d'animaux domestiques ou se voient imposer de grandes corvées de « labour » ou sous forme d'autres travaux des champs.